

Oskar Lange

A szocializmus
gazdaság-
elméletéről

Oskar Lange: *Economic Theory and Market Socialism* (részlet, 1–3 fejezet).

A vita jelenlegi állása

A szocialistáknak minden bizonnyal jó okuk van arra, hogy hálások legyenek Mises professzornak, ügyük advocatus diaboliájának. Ugyanis az ő hatására ismerték fel a szocialisták a gazdasági elszámolási rendszer fontosságát, mely a szocialista gazdaságban az erőforrások elosztását irányítja. Sőt elsősorban Mises professzor felvetéseinek köszönhető, hogy a szocialistákban tudatosult egyáltalán e probléma létezése. És bár nem ő volt az első, aki előállt e kérdésfelvetéssel, és bár egyes szocialistákban a látszathoz jobban tudatosult a probléma, tény, hogy különösen az európai kontinensen – Olaszországot leszámítva – teljes mértékben a professzor érdeme, hogy a szocialisták foglalkozni kezdtek a probléma szisztematikus vizsgálatával. A jó szolgálat elismerése fejében, illetve a pontos gazdasági elszámolás kiemelkedő fontosságának jeléül Mises szobrának megbecsült helyen kellene állnia az Államosítási Minisztérium vagy a szocialista állam Központi Tervezése Hivatalának nagytermében. Bár, attól tartok, Mises professzor aligha lenne elégedett, hogy a szocialisták így róják le hálájukat, amiért új felismerésekre vezette őket. Nehéz is lenne őt ezért kárhóztatni.

Először is helyét meg kéne osztania a szocialista mozgalom nagyjaival, és ez a társaság talán nem illene hozzá. És, hogy tovább fokozzuk a bajt, egy szocialista tanár dialektikus materializmus óráján esetleg elvinné diákjait a szobor megtekintésére a hegeli „az ész csele” szemléltetése céljából, amely még a legmakacsabb burzsoá közgazdászt is akaratlanul a proletariátus ügyének szolgálatára kényszerítené.

Mivel a probléma világos és tiszta megfogalmazása jelentős hozzájárulás a tudományhoz, a közgazdászoknak csatlakozniuk kell a szocialistákhoz Mises professzornak a szocialista gazdaság hatékony kalkulációjáról szóló munkája elismerésében. Hayek professzor szerint Mises jelentőségét az adja, hogy ő volt az első, aki úgy fogalmazta meg a szocialista gazdaság központi problémáját, hogy lehetetlenné tette, hogy

később ne vegyék azt figyelembe a vita során. De sajnos a probléma megfogalmazása mellett Mises azt is állította, hogy bebizonyította a gazdasági kalkuláció lehetetlenségét egy szocialista társadalomban. A közgazdászok számára aligha fogadható el egy ilyen állítás. Egy közgazdász szemszögéből Mises professzor jobban tette volna, ha kizárólag a probléma megfogalmazására szorítkozik, ahogyan azt Pierson tette; bár, ha így cselekedett volna, bizonyára nem érdemli ki a szocialisták elismerését. Hiszen Mises professzornak a szocializmusbeli gazdasági elszámolás lehetetlenségére vonatkozó kijelentése állított ilyen nagy kihívást a szocialisták tábora elé. Így a szocialista és a közgazdász különbözőképp tekint a professzor teljesítményére: íme, egy furcsa példa a véleménybeli különbségekre, ami Mises professzor szerint törvényszerű. A probléma egy megoldását, mely eltér a Mises professzor által kidolgozottaktól, Pareto ajánlotta már 1897-ben, amit Barone fejlesztett tovább. A probléma további tárgyalása, egy kivételével, amire később visszatérünk, aligha ment túl azon, amit Barone dolgozata már tartalmazott.

Mises professzor állítása, miszerint a szocialista gazdaság nem tudja megoldani az erőforrások racionális szétosztásának problémáját, az árak természetével kapcsolatos félreértésen alapszik. Wicksteed kimutatta, hogy az árterminusnak két jelentése van. Jelenthet árat a szokásos értelemben, vagyis két árucikk cserearányát a piacon, vagy lehet általános értelmű, mely kimutatja, hogy „milyen feltételek mellett kínálnak különböző alternatívákat”. „Tehát – mondja Wicksteed – a pénz szűkebb értelme szerinti ár, amiért egy materiális dologhoz, egy szolgáltatáshoz vagy egy előnyhöz jutunk, pusztán egy speciális esete annak a tágabb értelemben vett »árnak«, amely a »kínált alternatívák feltételeit jelenti.« Csak az általánosított értelemben vett „árak” nélkülözhetetlenek az erőforrás-elosztás problémájának megoldásához. A gazdasági probléma valójában a különböző alternatívák közötti választás problémája. Megoldásához három adat szükséges: a választást irányító preferenciaskála (I); a kínált

alternatívák feltételeinek ismerete (II); és végül a rendelkezésre álló erőforrás-mennyiség ismerete (III). Ha ennek a három adatnak a birtokában vagyunk, a választás problémája megoldható. Nyilvánvaló, hogy a szocialista gazdaság az (I) és a (III) adatokat adottnak tekintheti, legalább annyira, mint amennyire azok egy kapitalista gazdaságban adottnak vehetők. Az (I) adat vagy az egyéni kereslet jellegéhez igazítandó, vagy a gazdasági rendszert adminisztráló hatóságok megítélése szerint állapítható meg. Kérdés marad azonban, hogy a (II) adat elérhető-e a szocialista gazdaság ügyintézői számára. Mises professzor tagadja ezt. Habár az ár és a termelés elméletének tüzetes vizsgálata során bebizonyosodik, hogy az (I) és (III) adatok ismeretében a „kínált alternatívák feltételeit” végső soron az egyes termékek más termékekkel alakításának technikai lehetőségei határozzák meg, tehát a termelési függvény. Egy szocialista gazdaság adminisztrátorai ugyanazzal a tudással vagy nem tudással fognak rendelkezni a termelési függvényről, mint a kapitalista gazdaság vállalkozói. De úgy tűnik, Mises professzor összekeverte a szűkebb értelemben vett árat, tehát a termékek piaci cserearányát a tágabb értelmű „kínált alternatívák feltételeinek” árfogalmával. Így a termelési eszközök köztulajdonba bocsátásának eredményeképpen a szocialista gazdaságban nincs olyan piac, amelyben a tőkejavak gazdát cserélnének, s nyilvánvalóan a termelési javaknak sincs cserearány-értékű ára egy piacon. És így Mises professzor szerint nincs az alternatíváknak jelzőszáma vagy mutatója a tőkejavak területén. De ez a konklúzió a leszűkített értelemben vett árak az alternatívák tágabb értelemben veendő árfogalmával való felcserélésén alapszik. Csak ez utóbbi értelemben elengedhetetlenek az árak az erőforrás-elosztás szempontjából, és ezek, a termék más terméké alakításának technikai lehetőségei alapján, szintén adottak egy szocialista gazdaságban.

Mises professzor azt állítja, hogy a termelőeszközök magántulajdonlása elkerülhetetlen a racionális erőforrás-elosztás szempontjából. Szerinte a termelőeszközök magántulajdonlása

nélkül az alternatíváknak nincs meghatározott mutatószáma (legalábbis a tőkejavak terén nincs). A különböző alternatívák közötti választás gazdasági elvei csak egy speciális intézményrendszerre érvényesek, tehát egy olyan társadalomra, amely elismeri a termelési eszközök magántulajdonlását. Marx és a német történeti iskola szerint (már amennyire ez utóbbi bármiféle gazdasági törvényt elismert egyáltalán) minden gazdasági törvény csak történelmileg meghatározott, relatív érvényességgel bír. Meglepő ugyanakkor, hogy ezt az institutionalista nézetet támogatja annak az osztály iskolának egy prominens tagja, amely oly sokat tett a gazdaságelméleti alapelvek univerzális érvényességének hangsúlyozása érdekében.

Így a szocialista gazdaságban megvalósítható gazdasági kalkuláció Mises professzor általi tagadását megalapozatlannak kell tartanunk, habár állítását újabban Hayek és Robbins professzorok is magukévá tették egy kifinomultabb formában. Ők nem tagadják a szocialista gazdaság racionális erőforrás-elosztásának elméleti lehetőségességét, viszont kételkednek a probléma megfelelő gyakorlati kivitelezhetőségében. Megvitatva a Barone, Dickinson és mások által kínált megoldást, Hayek professzor azt mondja: „el kell ismernünk, hogy nem lehetetlen abban az értelemben, hogy logikailag ellentmondásmentes”. De tagadja, hogy a problémának van gyakorlati megoldása egy termelőeszközök magántulajdonlása nélküli társadalomban. Robbins professzor világosan fogalmazta meg ezt a véleményt. „Papíron – mondja – elképzelhetjük, hogy a probléma megoldható matematikai kalkulációk sorozatával... De a gyakorlatban ez a megoldás kivitelezhetetlen. Sok millió egyéni számolásra épülő milliányi statisztikai adat alapján kéne egyenletek millióit felírni. Mire megoldanák az egyenleteket, érvényét vesztené az információ, amire alapozták őket, és újakat kéne számolni. Az a gondolat, miszerint a tervezés problémájának gyakorlati megoldása lehetséges Pareto egyenletei alapján, egyszerűen azt mutatja, hogy azok, akik javasolták, nem fogták fel, mit jelentenek ezek az egyenletek.” Így Hayek és Robbins professzor elvetették Mises professzor alapállítását,

és visszahúzódtak egy második védekezővonal mögé. Elvileg, ismerik be, a probléma megoldható, de kétséges, hogy egy szocialista közösségben ugyanúgy megoldható az egyszerű „próba-hiba” módszerrel, mint ahogyan megoldható egy kapitalista gazdaságban. A termelőeszközök magántulajdonlásának, valamint a tőkejavak piacának jelentősége megváltozott. Elméletileg a „kínált alternatívák feltételei” értelmében általánosan veendő árakat valódi piac nélkül is megadhatjuk. A piac szerepe szerintük más, mégpedig az, hogy biztosítja az erőforrás-elosztás módszerét a „próba-hiba” módszere által. És ez utóbbi lehetőség az, amitől a szocialista gazdaság meg lenne fosztva.

A Hayek és Robbins professzor által felvállalt pozíció egy jelentékeny előrelépés a probléma megvitatásának szempontjából. Sokkal gyümölcsözőbb megközelítést ígér, mint Mises professzornak a szocialista gazdaságon belüli gazdasági kalkuláció lehetőségességre vonatkozó hajthatatlan elutasítása. Mindezt ők is megérdemelnek egy szobrot, vagy legalább egy emléktáblát az Államosítási Minisztérium vagy a Központi Tervezési Bizottság épületében. Az általuk tárgyalt probléma könnyen elképzelhetővé tenne egy efféle tiszteletadást. Barone rávilágított arra a tényre, hogy egy szocialista gazdaságban is a próba-hiba módszerrel kell megoldani a gazdasági egyensúly egyenleteit. Valamilyen megoldást lehetségesnek tartott, de nem jelölte meg kivitelezésének mikéntjét. Ugyanakkor Fred M. Taylor elég világosan kifejtette egy 1929-ben kiadott írásában, hogy hogyan oldaná meg egy szocialista gazdaság a problémát a próba-hiba módszerrel. Ez az írás lényegét tekintve tartalmazza a Hayek és Robbins professzorok érvelésére adott választ, és ez az első hozzászólás, amely túlmegy Barone értekezésén. Azonban érvelésük fontossága a probléma aprókosabb vizsgálatát teszi szükségessé. Jelen dolgozat célja tehát az, hogy megvilágítsa, hogyan hat a próba-hiba módszere az erőforrás-elosztásra egy kompetitív piacon, és hogy kiderítse, vajon egy hasonló próba és tévedés procedúrája nem lehetséges-e egy szocialista gazdaságban.

Az egyensúly meghatározása az egyensúly alap piacon

Lássuk csak, hogyan alakul ki a próba és tévedés a piacon. Kompetitív piacon azt értjük, ahol (1) az egyének száma olyan nagy, hogy senki nem tudja befolyásolni az árakat kereslete és kínálata változtatásával, és ezért az árakat saját magatartásától független, konstans paramétereknek kell tekintenie; (2) valamennyi szakmába és iparágba szabadon lehet beszállni és szabadon lehet elhagyni azt.

Az egyensúlynak kettős feltétele van: A) egyensúlyi árak mellett a gazdasági rendszerben minden részt vevő egyének el kell érnie saját maximális hasznossági helyzetét, és B) az egyensúlyi árakat meghatározza az a feltétel, hogy minden egyes árucikkre irányuló kereslet egyenlő a kínálattal. Az előbbit szubjektív, ez utóbbit pedig objektív feltételeknek nevezzük. Ugyanakkor ez a két feltétel nem határozza meg az egyensúlyt, hacsak nem adunk hozzájuk egy harmadikat, amely kifejezi a gazdasági rendszer társadalmi berendezkedését. A mi esetünkben ez a feltétel a következő: C) a fogyasztói jövedelmek megegyeznek a termelési erőforrások által nyújtott szolgáltatásból származó jövedelmekkel. Ez a kritérium szigorúan véve nem egyensúlyi feltétel, hisz akkor is fennáll, ha egyensúlyban van a gazdasági rendszer, és akkor is, ha nincs. Mindazonáltal az egyensúly létehez definiálnunk kell e három (rendre A, B és C) feltételt, melyek közül A és B a sensu stricto (szűken vett) egyensúlyi feltételek.

Az egyensúly szubjektív feltételeit az egyének biztosítják hasznuk, profitjuk, vagy saját termelési erőforrásaikon alapuló bevételeik maximalizálásával:

(1) A fogyasztók maximalizálják a jövedelmükből származó teljes hasznukat, úgy elköltszve azt, hogy egy (pénzben kifejezett) jövedelmi egységért kapható összeg határhaszna egyenlő minden árucikk esetében. Bevételeik és a megadott árak ismeretében (ez utóbbi szükséges ahhoz, hogy meg tudjuk határozni, mennyi árut

kaphatunk egységnyi jövedelemért) a fogyasztói termékekre irányuló kereslet meghatározott.

(2) A termelők (profitjuk maximalizálása érdekében) minimalizálják termékeik átlagköltségeit. A termelés átlagköltségének minimalizálása két részből tevődik össze: *a)* a termelési tényezők optimális kombinációjának meghatározásából, és *b)* az output optimális szintjének meghatározásából. Az első megkapható, ha úgy kombináljuk a termelési tényezőket, hogy egyensúlyba hozzuk minden egyes tényező egységnyi pénzre jutó határtermelékenységét. A tényezők árának ismeretében meghatározható az egységnyi pénzért kapható tényezők összege, ez a feltétel meghatározza a termelő határköltségének görbét. Az output optimális léptékét két feltétel határozza meg, mindkettő a kompetitív piac egy-egy tulajdonságából származik. Egyrészt a határköltségeknek meg kell egyezniük a termék árával (ami a kompetitív piacon adott), másrészt az átlagköltségnek is meg kell egyeznie a termék árával. Az első a termelő azon céljából ered, hogy maximalizálja profitját, amíg a termék ára gyakorlatilag független az output mértékétől (az egymással versengő termelők nagy száma miatt), és meghatározza az egyes termelő outputját, másrészt a termelők iparágba való belépésének és kilépésének szabadságából ered, és meghatározza az egész iparág outputját. Így a termékek és a tényezők árának ismeretében megkapjuk a termékek kínálatát és a tényezők keresletét.

(3) Az elemi termelési tényezők (munka, tőke és természetes forrásforrások) tulajdonosai maximalizálják bevételeiket azáltal, hogy eladják az erőforrásokból származó szolgáltatásokat a legtöbbet ígérőnek. Adottnak véve e szolgáltatások árait, az elosztásuk a különböző iparágak közt meghatározott.

Az egyensúly szubjektív feltételei csak *adott* árak és fogyasztói jövedelmek mellett valósulhatnak meg. Az árakra az egyének mint magatartásuktól független állandókra tekintenek. Minden egyes ár- és fogyasztói jövedelem-szinthez más árukínálat és keresleti szint tartozik. A C feltétel úgy szól, hogy a fogyasztói jövedelmek megegyeznek

azzal a bevétellel, ami a birtokukban lévő alapvető termelési tényező eladásából származik. E feltétel értelmében a fogyasztók jövedelmeit az alapvető termelési tényezők igénybevételének árai határozzák meg, így végül egyedül az árak maradnak meg olyan változóknak, amelyek meghatározzák a termékek keresletét és kínálatát. Az árak különböző csoportjainak megbecslésével megkapjuk a kereslet-kínálati táblázatot. Tehát az egyensúly objektív feltételei azt a célt szolgálják, hogy kiemeljék az árak egy bizonyos együttesét, amely egyedülként biztosítja minden a gazdaságban részt vevő egyén szubjektív maximális hasznossági helyzetének együttes megvalósulását. Ezen feltételek érvényesülése esetén minden egyes termék keresletének és kínálatának meg kell egyeznie. Azok az árak, melyek teljesítik e feltételeket, egyben egyensúlyi árak lesznek. Ha a kereslet-kínálati táblázat monoton függvényeket ad ki, akkor egyetlen olyan árkészlet létezik, amely kielégíti az objektív egyensúlyi feltételt. Másrészt lehetséges, hogy van többes megoldás, ebben az esetben azonban egyes megkapott árkészletek instabil egyensúlyokat mutatnak.

Ilyen az egyensúlyi probléma elméleti megoldása egy verseny alapú piacon. Most lássuk, hogyan oldható meg a probléma a próba-hiba módszerrel. Ez utóbbi megoldás az árak paraméterjellegén alapszik, tehát azon a tényen, hogy bár az árak valamennyi gazdasági résztvevő magatartásának eredményeként alakultak ki, az egyes egyén külön-külön, adott adatokként szemléli az aktuális piaci árakat, amelyekhez igazítania kell magát. Minden egyén megpróbálja kiaknázni a piaci helyzetben rejlő lehetőségeket, de a piacot nem tudja befolyásolni. A piaci árak tehát olyan paraméterek, amelyek meghatározzák az egyének magatartását. Ezeknek a paramétereknek az egyensúlyi értékét a B kondíciófeltétel, azaz az objektív egyensúlyi feltétel határozza meg. Ahogy Walras oly briliánsan kimutatta, a probléma megoldható a próba-hiba módszer sorozatos alkalmazásával (puhatolózás – tâtonnement).

Kezdjük tehát egy véletlenszerűen kiválasztott árkészlettel (például számok kalapból húzásával).

E véletlenszerűen megadott árkészletek alapján (Walras kikiáltási árai – prix criés par hasard) az egyének megfelelnek a szubjektív egyensúlyi feltételeknek, és eléri maximális hasznossági helyzetüket. Az egyes áruk számára meg van állapítva egy keresleti mennyiség és egy kínálati mennyiség. Ezután az objektív egyensúlyi feltételeket kell vizsgálunk. Ha az egyes árucikkek keresleti és kínálati mennyisége megegyezik, akkor a helyzet megoldódott, és ezek az árak lesznek az egyensúlyi árak. Viszont ha a keresleti és kínálati mennyiség eltér, a vásárlók és eladók versenye módosítja az árakat. Azoknak a termékeknek az ára, amelyek kereslete felülmúlja a kínálatot, emelkedni fog, míg azoknál a termékeknek, ahol ennek az ellenkezője igaz, csökkenni. Ennek eredményeként új árkészletet kapunk, amely új kiindulópontként szolgál az egyének számára, akik arra törekednek, hogy megfeleljenek saját szubjektív egyensúlyi feltételeiknek. A szubjektív egyensúlyi feltételek teljesítését követően új kereslet-kínálati mennyiségi készletet kapunk. Ha a kereslet és kínálat nem egyenlő az egyes termékek esetében, az árak ismét megváltoznak, és egy újabb árkészletet kapunk, amely megint alapként szolgál az egyének számára, újraalakítva a választásaikat; és így kapunk egy új keresleti és kínálati mennyiségi készletet. A folyamat így folytatódik, mígnem az objektív egyensúlyi kritériumok teljesülnek, és végre beáll az egyensúly. Tulajdonképpen a történelmileg adott árak jelentik a próba-hiba sorozat kiindulópontját.

Elnézést kell kérnünk az olvasótól, amiért a gazdasági egyensúly elméletének effajta tankönyvi alapismereteivel traktáltuk. De ha van olyan vélemény, amely tagadja, hogy az árak (a tágabb, az „alternatívák feltételei” értelmében) meghatározása egy szocialista gazdaságban lehetetlen, az azt mutatja, hogy ezeknek az alapfogalmaknak a jelentését nem sikerült teljesen megérteni. Ezek után lássuk, vajon egy hasonló próba-hiba módszer alkalmazható-e egy szocialista gazdaságban.

A próba-hiba eljárás egy szocialista gazdaságban

Annak érdekében, hogy meg tudjuk vitatni az erőforrás-elosztás módszerét a szocialista gazdaságban, tisztázni kell, milyen jellegű szocialista társadalomra gondolunk. A termelőeszközök állami tulajdonlása önmagában nem határozza meg a fogyasztói termékek elosztási, illetve az emberek különböző állásokhoz juttatásának rendszerét, sem pedig az ártermelés alapelveit. Tétélezzük hát fel, hogy a választás szabadsága a fogyasztásban és a foglalkoztatásban fenntartott, és a fogyasztók preferenciái, ahogyan azok a keresleti árakban kifejeződnek, az irányadó ismérvek a termelés és az erőforrás-elosztás számára. Később áttérhetünk egy központosítottabb szocialista rendszer vizsgálatára.

A fentebb vázoltak alapján a szocialista rendszerben tehát valódi piaca (a szó intézményi értelmében) a fogyasztói termékeknek és a munkaerőnek van. Nincs viszont a tőkejavaknak és a munkán kívül az egyéb termelési tényezőknek. Ez utóbbi kettő ár tehát az ár általános értelmében veendő, vagyis a hozzáférhető alternatívák pusztán jelzőszámai, melyeket elszámolási számdékkal rögzítettek. Lássuk, hogyan állapítható meg a gazdasági egyensúly egy effajta rendszerben. Csakúgy, mint egy versenyen alapuló individualista rezsimben, az egyensúly meghatározása két részből áll.

A. Az alternatívák megadott jelzőszámai alapján (amelyek piaci árak a fogyasztói termékek és a munkaerő esetében, elszámolási árak minden más esetben) mind a gazdaságban fogyasztóként részt vevő egyének, mind a munkaerő tulajdonosai, mind pedig a termelés és a munkán kívüli elemi erőforrások irányítói (tehát a tőke és a természetes erőforrásoké) döntéseket hoznak meghatározott elvek alapján. Ezek a vezetők köztisztviselőnek tekintendők.

B. Az (akár piaci, akár elszámolási) árakat az a feltétel határozza meg, hogy az egyes termékek keresleti mennyisége megegyezik-e a kínált

mennyiséggel. Az A) rész szerinti feltételek meghatározta döntések a *szubjektív*, míg a B) rész kritériumai az *objektív* egyensúlyi feltételek.

Végül van még egy C) feltételünk, mely a gazdasági rendszer társadalmi berendezkedését mutatja meg. Mivel a munkaerőn kívül minden termelési tényező köztulajdonban van, a fogyasztók jövedelmei elválnak ezen erőforrások tulajdonlásától, a C) feltétel pontos megfogalmazása a jövedelemtermelést irányító elvek alapján lehetséges. Az a lehetőség, hogy a C) feltételt különbözőképpen határozhatjuk meg, figyelemre méltó szabadságot ad a szocialista társadalomnak a jövedelemelosztás terén. De annak szükségessége, hogy megtartsuk a választás szabadságát a foglalkoztatás terén, korlátozza ennek a szabadságnak az önkényes használatát, mert kell lennie valamiféle kapcsolatnak a fogyasztó jövedelme és az általa elvégzett munka közt. Célszerű ezért azt feltételezni, hogy a fogyasztók jövedelme két részből tevődik össze: egyik eleme az elvégzett munkáért kapott fizetség, másik pedig a társadalmi jutalék, amely az egyén részesedése a társadalom tulajdonába tartozó tőkéből és természetes erőforrásokból származó jövedelemből. Felteesszük, hogy a társadalmi jutalék meghatározott elveken alapul, ezeket a későbbiekben töltsük fel tartalommal. Tehát a C) feltétel meghatározott, és meghatározza a fogyasztók jövedelmét az elvégzett munka áráért kapott fizetség és a szociális juttatások tekintetében, amely viszont meghatározottnak tekinthető a tőke és a természetes erőforrások teljes hozama és ennek elosztására vonatkozó elvek által.

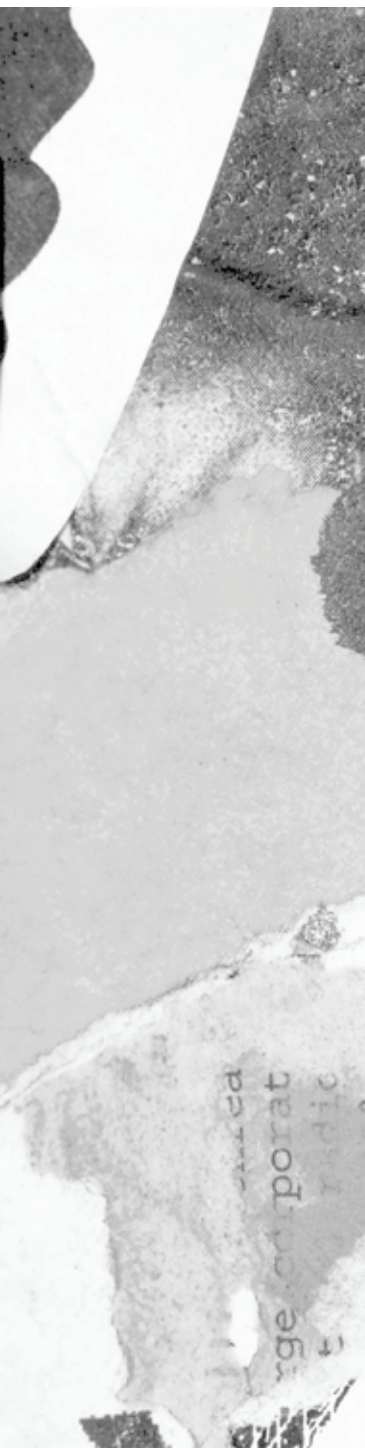
A) Vizsgáljuk meg a szubjektív egyensúlyi feltételeket egy szocialista gazdaságban:

(I) – Feltételezve a választás szabadságát a fogyasztás során, a kompetitív piac szubjektív egyensúlyi kritériumai érvényesek a szocialista gazdaság fogyasztói termékeinek piacára is. A fogyasztók jövedelme és a fogyasztói termékek árainak ismeretében a fogyasztói termékek iránti kereslet meghatározott.

(II) – A vezetői döntéseket többé nem a profitmaximalizálás irányítja. Ehelyett a Központi

Tervezési Bizottság meghatározott szabályokat ír elő számukra a fogyasztói igények maximális kielégítése végett. A termelőüzemek számára előírt szabályok egyikének tartalmaznia kell a termelési tényezők kombinációjának megválaszthatóságát és azt az *output szintet*, amely minimalizálja a termelés átlagköltségét. Az egész iparág outputját annak a szabálynak kell meghatározni, amely előírja, hogy pontosan akkora mennyiségben kell árut előállítani, amekkorában azt el lehet adni a fogyasztóknak, vagy amennyivel el lehet számolni más iparágakkal azon az áron, amely egyenlő a termelési költségek átlagával. Az első szabály helyettesíti a magántermelő profitmaximalizálásra irányuló célkitűzését, amíg a tényezők és a termékek árai függetlenek az egyes felhasznált tényezők mennyiségétől és az output nagyságától. Ez a szabály egy olyan tényezőkombinációhoz vezet, melyben minden, egységnyi pénzre jutó tényező határtermelékenysége meg fog egyezni valamennyi tényező esetében. Sőt az üzem egy olyan output szintjét eredményezi, amelynél egyenlő a határköltség és a termék ára. A második szabály helyettesíti az üzemek szabad belépését vagy kilépését egy iparágban. Ekkor az átlagköltség megegyezik a termék árával. Mindkét szabály meghatározza az egyes iparágak üzemeinek számát. Ahhoz, hogy lehetővé tegyünk a termelés vezetői számára, hogy követni tudják ezeket a szabályokat, a tényezők és a termékek árainak ismertnek kell lenniük. A fogyasztási cikkek és a munka esetében az árak a piacon határozódnak meg, más esetekben a Központi Tervezési Bizottság rögzíti őket.

Az okok, amelyek miatt elfogadtuk az említett szabályokat, nyilvánvalóak. Miután az árak „a kínált alternatívák feltételeinek” jelzőszámai, a termelési mód és szint, amely minimalizálja az átlagköltségeket, minimalizálja a beáldozott alternatívák hasznait is. Így az első szabály egyszerűen annyit jelent, hogy valamennyi termék előállítása során minimalizálni kell az alternatívaköltséget. A második szabály egy szükségszerű következménye a fogyasztói preferenciákhoz való igazodásnak. Ha a második szabályt nem tartanánk be, bizonyos

alacsonyabb preferenciák teljesülnének addig, amíg a skála magasabb fokán elhelyezkedő igényeket nem elégszítik ki.

(III) – Feltételezve a választás szabadságát a foglalkoztatás terén, a dolgozók munkajerejüket a legmagasabb fizetést ígérő iparágnak vagy hivatásnak ajánlják. A köztulajdonban lévő tőke és természeti erőforrások árait rögzítenie kell a Központi Tervezési Bizottságnak azzal a feltétellel, hogy ezeket a erőforrásokat kizárólag olyan iparágakba irányíthatják, amelyek ki tudják fizetni, vagy még inkább, el tudnak számolni ezzel az árral. Ez a fogyasztói preferenciákhoz való igazodás következménye. Az elemi termelési tényezők adott árainak ismeretében a különböző iparágak közti eloszlásuk szintén meghatározott.

B) A szubjektív egyensúlyi feltételek csak akkor teljesíthetők, ha az árak *adottak*. Ez igaz a termelési vezetők által hozott döntésekre és a köztulajdonban lévő termelési erőforrásokra is. Csak abban az esetben lehet meghatározni az átlagköltség-minimumot, azt az output szintet, amelynél megegyezik az átlagköltség a termék árával, és csak akkor érhetjük el a termelési tényezők legjobb elosztását, ha az árak adottak. De ha sem a tőkejavaknak, sem pedig a munkán kívüli elemi termelési erőforrásoknak nincs piaca (a szó intézményi értelmében), meghatározhatjuk-e objektíven az árakat? Nem lesznek-e önkényesek a Központi Tervezési Bizottság által meghatározott árak? Ha igen, önkényes jellegük megfosztaná őket gazdasági jelentőségüktől, mely abból ered, hogy „a kínált alternatívák feltételeinek” jelzőszámai. Kétségtelenül ez Mises professzor véleménye. Nézetét osztja Cole úr is, aki így ír: „Egy tervezés nélküli gazdaság, amelyben minden egyes vállalkozó a többitől függetlenül hozza meg döntéseit, nyilvánvalóan szembesíti valamennyiüket egy hozzávetőleges költségstruktúrával, amely a fizetések aktuális szintjében, a bérleti díjban, illetve járadékban fejeződik ki. Egy tervezésre épülő szocialista gazdaságban nem lehetnek objektív költségstruktúrák. A költségeket bármilyen kívánt szintre beállíthatják... De ezek a beállított költségek nem objektívek, hanem *rendeletileg meghatározott* költségek, melyeket az állam közpolitikája útján határoz meg.” Cole úr ezen véleménye ugyanakkor könnyen megcáfolható az árelmélet fogalmainak felidézésével.

Miért van objektív árstruktúra egy kompetitív piacon? Azért, mert az árak paraméter jellege miatt általában csak egyetlen árkészlet elégíti ki az objektív egyensúlyi feltételeket, azaz egyenlíti ki minden termék keresletét és kínálatát. Ugyanez az objektív árstruktúra tetten érhető egy szocialista

gazdaságban is, ha az ár paraméter jellegét fenntartjuk. Egy kompetitív piacon az ár paraméter jellege az egymással versengő egyének olyan számából ered, amely túl nagy ahhoz, hogy bárki számára lehetővé tegye, hogy egyedül befolyásolja őket. Egy szocialista gazdaságban a munkán kívüli elemi termelési tényezők központosított termelése és birtoklása miatt a vezetők bizonyára befolyásolhatják és befolyásolják az árakat döntéseikkel. Ezért számukra az árak paraméter jellegét a Központi Tervezési Bizottságnak elszámolási szabályként kell előírnia. Mindenféle elszámolást úgy kell végezni, mintha az árak függetlenek volnának a meghozott döntésektől. Az elszámolás érdekében az árakat konstansnak kell tekinteni, mint ahogy a kompetitív piacon a vállalkozók is annak tekintik őket. A megvalósítás technikája nagyon egyszerű: a Központi Tervezési Bizottságnak rögzítenie kell az árakat és gondoskodnia arról, hogy minden üzemi, ipari és erőforrás-menedzser a Központi Tervezési Bizottság által rögzített számok alapján végezze elszámolását, és nem tűr meg semmilyen más elszámolást. Amint a paraméter jellegét elszámolási szabályként elfogadjuk, létrejön az objektív egyensúlyi feltételeknek megfelelő árstruktúra. Minden ár- és fogyasztóijövedelem-készlethez hozzárendelhető minden egyes termék esetében egy meghatározott keresleti és kínálati mennyiség. A C feltétel meghatározza az alapvető termelési erőforrásokból származó fogyasztói jövedelmet és a társadalmi jutalék alapját képező elveket. Az elvek ismeretében az árak lesznek az egyedüli változók, amelyek meghatározzák a termék kereslet-kínálatát. A feltétel, amely szerint a kereslet és kínálat mennyiségének meg kell egyeznie minden egyes áru esetében, azoknak az egyensúlyi áraknak a kiválasztódását szolgálja, melyek egyedül biztosítják valamennyi meghozott döntés kompatibilitását. Minden ár, amely az egyensúlyi ártól különbözne, az elszámolási periódus végén az adott termék túlermelését vagy hiányát jelentené. Így az elszámolási árak egy szocialista gazdaságban távolról sem önkényesek, éppenséggel igencsak hasonló objektív karakterrel bírnak, mint a piaci

árak egy verseny alapú rezsimben. A Központi Tervezési Bizottság által elkövetett bármilyen hiba a rögzített árak esetében nagyon objektív módon jelentkezne: az adott termék vagy erőforrás mennyiségének fizikai hiányaként vagy túlermeléseként, melyet szükséges kiküszöbölni a zökkenőmentes termelés fenntartása érdekében. Mivel általában egyetlen árkészlet teljesíti az objektív egyensúlyi feltételeket, mind a termékek árai, mind a költségek egyértelmű módon meghatározottak.

A szocialista gazdaság egyensúlyi feltételeinek meghatározására vonatkozó vizsgálódásunk megmutatta, hogy az ár meghatározás folyamata hasonlatos a kompetitív piacéhoz. A Központi Tervezési Bizottság a piac funkcióját tölti be. Szabályokat vezet be a termelési tényezők kombinálására és az üzemek, valamint az iparágak meghatározására, valamint szabályozza az erőforrások elosztását és az árak paraméterként történő használatát az elszámolás során. Végül rögzíti az árakat, hogy megteremtse az egyensúlyt minden áru keresett és kínált mennyisége között. Mind ebből következik, hogy a piaci funkciók tervezéssel történő helyettesítése éppen hogy lehetséges és működőképes.

Két probléma kiemelt figyelmet érdemel. Az első a társadalmi jutalékok legjobb elosztásához kapcsolódik. Feltételezve a szabad választás lehetőségét a foglalkoztatás terén, a társadalmi jutalékok elosztása hatást gyakorolhat a munkakínálat mértékére a különböző iparágakban. Ha bizonyos foglalkozások jelentősebb társadalmi jutalékban részesülnének, mint a többi, a munkaerő a nagyobb juttatások irányába mozdulna el. Így a juttatások elosztásának oly módon kell végbemennie, hogy az ne avatkozzon bele a munkaerő optimális elosztásába a különböző iparágak és foglalkozások között. Optimális elosztásnak az tekinthető, ha a munka határterméke a különböző ipar- és foglalkozási ágakban arányban áll az ezen iparágakban történő munkavállalás határ-hasznosságvesztésével (marginal disutility). Ennek biztosítása érdekében nem csak a fizetéseknek, hanem az egyéneknek adott társadalmi

jutalékoknak is valamiféle kapcsolatban kell állniuk az adott iparágakban történő munkavállalás határ- hasznosságvesztésével.

Az egyes egyénnek fizetett társadalmi jutaléknak akkorának kell lennie, hogy ne zavarja meg a különböző munkavégzések kínálati ára és a munkavégzéssel létrejövő hatékonyságvesztés arányát. Ezt úgy lehet elérni, hogy a társadalmi jutalékokat a bérszint rögzített hányadává tesszük. A társadalmi jutalékok elosztási elvének eredményeként a különböző hivatásokban keresett pénzbeli jövedelem arányos a különböző foglalkozások munkáinak határtermékével, de nem egyezik meg velük. A határterméket meghaladó pénzjövedelem és a határtermék különbsége a társadalmi jutalék.

A másik probléma a kamatláb meghatározása. Különbséget kell tennünk a probléma rövid és hosszú távra vonatkozó megoldása között. Az előbbi esetben a tőke nagysága állandónak tekintendő, és a kamatláb egyszerűen meghatározható az által a feltétel által, hogy a tőkére irányuló kereslet megegyezik a hozzáférhető mennyiséggel. Amikor a kamatláb túl alacsonyan van meghatározva, az államosított bankrendszer képtelen kielégíteni az iparágak tőkére irányuló keresletét, míg ha a kamatláb túl magas, túlkínálat lesz tőkéből a befektetések számára. Ugyanakkor hosszú távon a tőke mértéke növelhető felhalmozással. Ha a tőkefelhalmozás „kollektív” (corporately) történik, mielőtt még elosztásra kerülne a társadalmi jutalék az egyének között, a felhalmozási rátát önkényesen meghatározhatja a Központi Tervezési Bizottság. A bizottság feltételezhetően annyit próbálna majd meg felhalmozni, hogy a tőke nettó határtermelékenysége nulla legyen. Ezt a célt azonban nem tudja elérni a technikai fejlődés (új, kisebb munkaerő-igényű gépek), a lakosság növekedése, az új természeti erőforrások és esetleg a tőkeintenzívebb megoldásokkal előállított termékek irányába elmozduló kereslet miatt. De a ráta, vagyis a sebesség, amely meghatározza a fejlődést, önkényesen meghatározott. A „kollektív” tőkefelhalmozás mértékének önkényessége egyszerűen annyit tesz, hogy a

mértékkel kapcsolatos döntés azt tükrözi, hogy a fogyasztók helyett a Központi Tervezési Bizottság hogyan becsüli meg a jövedelmek időbeli optimális elosztását (optimum time shape of the income stream). Természetesen felmerülhet, hogy ezáltal csökken a fogyasztó jóléte. Ez a nehézség csak azzal hidalható át, ha a teljes felhalmozás egyéni megtakarítások formájában megy végbe. De ez aligha összeegyeztethető egy szocialista társadalom berendezkedésével. A tőkefelhalmozás rátája meghatározásának elvesztése az az ár, amit a fogyasztó fizet azért, amiért egy szocialista társadalomban él. Úgy tűnik számunkra, hogy a szocialista gazdaság által nyújtott előnyök jelentősen túlkompenzálhatják ezt az árat, de ennek megvitását e helyütt el kell halasztanunk.

Miután megvizsgáltuk s elméletben meghatároztuk a gazdasági egyensúly elméleti kialakulását a szocialista társadalomban, lássuk, hogyan határozható meg az egyensúly a kompetitív piacon látottakhoz hasonló próba-hiba módszerrel. A módszer esetünkben az árak paraméter jellegére épül. Tegyük fel, hogy a Központi Tervezési Bizottság véletlenszerűen választott árakkal indítja el a folyamatot. Ezekre az árakra épül a termelést és a köztulajdonban lévő termelési erőforrásokat irányító vezetők valamennyi döntése, illetve minden egyén, mint vásárló, és mint munkaerőjét felkínáló szereplő által hozott döntés. Ezen döntések eredményeként a keresett és kínált áru mennyisége meghatározható. Ha a keresett áru mennyisége nem egyezik meg a kínált termékével, az adott termék árát meg kell változtatni. Meg kell emelni, ha a kereslet meghaladja a kínálatot, ellenkező esetben pedig csökkenteni kell. Ekkor a Központi Tervezési Bizottság rögzít egy új árkészletet, amely az új döntések alapjául szolgál, és amely új kereslet-kínálati mennyiségkészletet határoz meg. Végül ezzel a próba-hiba folyamattal kialakulnak az egyensúlyi árak. A próba-hiba folyamat gyakorlatilag a történelmileg adott árakból indulna ki. Így megvalósulhatna ezen árak folyamatos, relatíve kis mértékű kiigazítása, és nem lenne szükség egy teljesen új árrendszer létrehozására.

Ezt a próba-hiba folyamatot kiválóan írta le a néhai Fred M. Taylor professzor. Abból a feltevésből indult ki, hogy a szocialista gazdaság ügyintézői a termelési tényezőknél (csakúgy, mint minden más terméknek) időleges, átmeneti értékeket határoznak meg, és így folytatta: „Ha a termelési folyamat szabályozása során a hatóságok valamely konkrét tényező esetében olyan becslési értéket határoznának meg, amely túl magas vagy túl alacsony, az kétségtelenül hamar napvilágra kerülne. Így, ha feltesszük, hogy egy konkrét tényező értékét ... túlbecsülte a Központi Tervezési Bizottság, az a hatóságokat arra ösztökélné, hogy az adott tényezővel túlságosan takarékosan bánjanak; ennek következtében pedig a tényező adott termelési időszakban hozzáférhető mennyisége túllépné az adott időszakban fogyasztott mennyiséget. Más szóval, bármely tényező túlértékelése az adott tényező túltermeléséhez vezet a termelési ciklus végén.” Ehhez hasonlóan egy tényező alulértékelése a készletek kimerülését eredményezné az adott tényezőtől. „Felesleg vagy hiány – minden hibás tényezőértékelés esetén valamelyik a kettő közül mindenképpen bekövetkezik.” Az egymást követő kísérletek eredményeként rátalálunk a tényezők helyes elszámolási áaira.

A fentieknek megfelelően a szocialista gazdaság elszámolási árai meghatározhatók ugyanazzal a próba-hiba módszerrel, amellyel a kompetitív piac árai is meghatározódnak. Az árak meghatározásához a Központi Tervezési Bizottságnak nincs szüksége „az összes termék különböző mennyiségeinek teljes listájára, amely az elérhető árucikkek árainak minden lehetséges kombinációját is tartalmazza”. A Központi Tervezési Bizottságnak ráadásul nem kellene megoldania több ezer (ahogy azt Hayek professzor gondolja) vagy több millió (ahogy Robbins professzor gondolja) egyenletet sem. Az egyedüli „egyenletek”, amiket meg kellene „oldani”, a fogyasztóké és a termelési egységek vezetőié lennének. Ezek pontosan azok az „egyenletek”, amelyeket a jelenlegi gazdasági rendszerben is megoldanak, és az egyenletmegoldást végző személyek is ugyanazok. A

fogyasztók azzal oldják meg, hogy úgy költik el jövedelmüket, hogy a maximális teljes hasznosságra töreksenek; a termelési egységek vezetői pedig úgy, hogy megtalálják a faktortényezők azon kombinációját és az output olyan mértékét, amely minimalizálja az átlagköltséget. A megoldást ráadásul a próba-hiba módszerrel végzik, csekély változtatásokkal számolva (vagy elképzelve) a határértékeknél (margin), ahogy Marshall mondta, és figyelve, hogyan hat ez a teljes hasznosságra vagy a termelés átlagköltségére. Közülük ráadásul csak nagyon kevesen diplomáztak felső szintű matematikából. Hayek és Robins professzorok például maguk is napi több száz egyenletet oldanak meg például újságvásárlással vagy egy étteremben az ebéd kiválasztásával, és minden bizonnyal nem használnak hozzá determinánsokat és Jacobi-mátrixokat. Ugyanígy minden vállalkozó, aki felfogad vagy elbocsát egy dolgozót, vagy aki vesz egy köteg gyapjút, „egyenleteket old meg”. Ugyanazokat az „egyenleteket”, se többet, se kevesebbet nem kell „megoldani” egy szocialista gazdaságban, és ugyanazoknak az embereknek, a fogyasztóknak és a termelési üzemek vezetőinek kell „megoldaniuk” azokat. Az árak létrehozásához, amelyek paraméterként szolgálnak az „egyenleteket megoldó” személyek számára, szintén nincs szükség matematikára. Semmiféle tudásra nincs szükség a keresleti-kínálati függvényekre vonatkozóan sem. A megfelelő árak egyszerűen létrejönnek azzal, hogy figyeljük a keresett és a kínált mennyiséget, és azáltal, hogy megemeljük a termék vagy szolgáltatás árát, amikor nagyobb a kereslet, mint a kínálat, és lecsökkentjük, amikor fordított eset áll fenn, egészen addig, amíg a próba-hiba módszerrel megtaláljuk azt az árát, amely esetében beáll a kereslet és kínálat egyensúlya.

Amint láttuk, semmiféle érv nincs az ellen, hogy miért ne működhetne a kompetitív piachoz hasonló próba-hiba módszer egy szocialista gazdaságban, amely meghatározhatja a tőkejavak és a köztulajdonban lévő termelési tényezők elszámolási árát. Éppen ellenkezőleg, sokkal jobban működne, vagy legalábbis működhetne egy

szocialista gazdaságban, mint ahogy teszi azt a kompetitív piacon. A Központi Tervezési Bizottság ugyanis sokkal szélesebb ismerettel rendelkezik arról, hogy mi folyik az egész gazdasági rendszerben, mint amellyel bármely magánvállalkozó valaha rendelkezhetne; és így a verseny alapú gazdaságban megvalósulónál is sokkal rövidebb kísérletsorozattal képes lenne elérni a megfelelő egyensúlyi árat. Az az érv, amely szerint egy szocialista gazdaságban a tőkejavak és köztulajdonban

lévő termelési tényezők elszámolási árait nem lehet objektíven meghatározni vagy azért, mert ez elméletileg lehetetlen, vagy pedig mert nincs kielégítő próba-hiba folyamat, tarthatatlan. 1911-ben Taussing professzor úgy vélte, hogy azt a kijelentést, miszerint „az árucikkeket nem lehet értékelni”, a szocializmus elleni „csekély jelentőségű” érvek között kell feljegyeznünk. Az azóta lefolytatott viták alapján semmi okunk nincs rá, hogy változtassunk ezen a véleményen.

Fordította: Komoróczki Tünde